

Osmanlı – Türk Parlamento Tarihi İçinde İçişleri Komisyonu

Günel Seyit*

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı Meclis-i Umumi döneminden günümüze İçişleri Komisyonunun parlamento tarihindeki yeri ve gelişim süreci, Meclis İçtüzük metinleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmanın hazırlanmasında İçtüzük metinlerinin yanı sıra, ağırlıklı olarak Meclis tutanakları ve Meclis albümlerinden yararlanılmıştır.

Anahtar sözcükler: İçişleri Komisyonu, Meclis tarihi, İçtüzük, İçişleri Komisyonu Başkanları

* Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı İçişleri Komisyonu Yasama Uzman Yardımcısı; Ankara Üniversitesi SBF Siyaset Bilimi Doktora Öğrencisi (E-ileti: gunalseyit@tbmm.gov.tr)

Abstract

This article examines parliamentary evolution of the Committee on Internal Affairs beginning from Ottoman era to present in the light of rules of procedures. Rules of procedures as well as parliamentary minutes and albums are used in the conduct of this study.

Keywords: Committee on Internal Affairs, Parliamentary history, Rules of Procedure, Chairmen of the Committee on Internal Affairs

Giriş

Yasama sürecinin en önemli bileşenlerinden birini oluşturan Türkiye Büyük Millet Meclisi Uzmanlık Komisyonları, yasa önerisinin hazırlanması aşaması ile bu önerinin yasalastığı Genel Kurul görüşmeleri arasında önerinin ayrıntılı tartışmalara konu edildiği, olgunlaştırıldığı aşamayı temsil etmektedir. 1876'da Meşrutiyetin ilanından günümüze uzanan parlamento tarihi içinde her bir uzmanlık komisyonun özgün bir tarihsel birikimi oluşmuştur. Bu tarihsel birikimin araştırılması ve gün ışığına çıkarılması, komisyonların kurumsal kimliğinin geliştirilmesi noktasında işlevsel bir katkı sunacaktır. Bu çalışma, söz konusu geniş çalışma alanına İçişleri Komisyonunun tarihi özelinde küçük bir katkı sağlayabilme güdüsüyle kaleme alınmıştır. Çalışmada Meclis içtüzük metinleri ekseninde İçişleri Komisyonunun tarihsel gelişimi izlenmekte; komisyonun görev alanındaki dönüşüm ve komisyon tarihinde dikkat çeken belli başlı olgular belirlenmeye çalışılmaktadır. Bunların yanı sıra Komisyon tarihinin temel unsurlarından biri olarak Komisyon başkanları da çalışmanın çözümleme alanı içinde yer almaktadır.

1. Meclis-i Umumi Dönemi

İçişleri Komisyonunun tarihsel gelişme seyri, Osmanlı-Türk siyasal yaşamında anayasacılık hareketleri ile koşut bir tarihsel gelişime sahip olan parlamento geleneğinin izi sürülerek belirlenebilir. Bu bağlamda, ilk adım, 1808 tarihli Sened-i İttifak ile başlayan Osmanlı-Türk anayasacılık hareketlerinin erken dönem yapı taşlarından birini oluşturan 1876 Kanun-u Esasi dönemi parlamenter düzeni olmalıdır.

Dönemin parlamenter çatısını temsil eden Meclis-i Umumi, üyeleri doğrudan Padişah tarafından belirlenen Heyet-i Ayan ile, üyeleri iki dereceli seçimle belirlenen Heyet-i Mebusandan oluşmaktadır. Heyet-i Mebusanın İchtüzüğü (13 Mayıs 1877 tarihli Nizamname-i Dahili) incelendiğinde, bu belgede, çalışmalarını İçişleri Komisyonunun görev alanına özgülenmiş herhangi bir komisyonun bulunmadığı dikkat çekmektedir. Söz konusu İchtüzüğün 2'nci maddesinde, Heyet-i Mebusanın üyelerinin kura ile beş "Şube"ye ayrılacağı ve her bir şubenin sıra sayısı ile anılacağı (Birinci Şube, İkinci Şube vb.) belirtil-

miştir. Şubelerin görev süresi, 13'üncü maddede, iki ay olarak belirlenmiş; iki ayda bir kez şubelerin yenileneceği belirtilmiştir. İçtüzüğün 16'ncı maddesinde ise, Heyet-i Mebusana havale edilen tasarı ve evrakın incelenmesi için, şube üyelerinden seçilmek üzere birer komisyon (encümen) kurulacağı hükme bağlanmıştır. Bu komisyon yapısı, esasen, günümüzün belirli görev alanlarında uzmanlaşmış komisyon yapılanmasından farklı olarak, her bir tasarı ve evrakın incelenmesi için özel olarak oluşturulan (üyeleri şubeler tarafından seçilen) esnek yapılı komisyonların varlığına işaret etmektedir.¹ Bununla birlikte, İçtüzüğün 20'nci ve 21'inci maddelerinde, istisnai olarak, çalışma alanı belli bir konuya özgülenmiş olan, ancak (Bütçe Komisyonu hariç olmak üzere) geçici süreli işlev gören komisyon yapılarına dayer verilmiştir. Bunlardan 20'nci maddede belirlenmiş olan "Arzuhal ve Lâyiha Encümenleri" (Dilekçe ve Tasarı Komisyonları) hakkındaki düzenleme şöyledir:

"İki ayda bir kere şubelerin yenileme zamanında onar üyeden oluşan iki komisyon oluşturulur. Biri milletvekillerinden birinin veya birkaçının verdikleri tasarı ve diğeri, meclise verilen dilekçeleri incelemekle görevlendirilir."

İçtüzüğün 21'inci maddesinde ise, "Muvazene-i Maliye Encümeni" adı altında "Bütçe Komisyonu" düzenlenmiş; bütçe kanun tasarıları (Muvazene-i Maliye Kanunu Lâyihası) ile kesinhesap kanunu (muhasebe-i kat'iyye) ve devlet harcamalarını artıran ve azaltan konulara ilişkin tasarıların tamamının bu komisyonun görev alanına girdiği belirtilmiştir. 1877 İçtüzüğünün ilk biçiminde, daimi uzmanlık komisyonu olarak görünen tek komisyon, Muvazene-i Maliye Encümeni'dir.

Heyet-i Mebusandaki bu yapılanmaya koşut olarak, Heyet-i Ayanda da, çalışmaları belli bir alana odaklanmış uzmanlık komisyonlarına yer verilmiş; yalnızca, bu meclisin çalışma düzenini belirleyen 20 Eylül 1877 tarihli Heyet-i Ayan Nizamname-i Dahilisi'nin 21'inci maddesi ile 27'nci maddesi arasında, Heyet-i Ayana verilen dilekçelerin incelenmesi ile görevli Arzuhal

¹1877 İçtüzüğünün 17 nci maddesinin birinci cümlesinde şu ibare yer almaktadır: "*Her şube bir tasarı veya evrakın incelenmesi için kurulacak komisyona (...)*" (bkz. Şeref İba, Osmanlı'dan Günümüze Meclis İçtüzük Metinleri, TBMM Basımevi, Ankara, 2007, s. 382).

Encümenine ilişkin konular düzenlenmiştir. Nizamnamenin 7'nci maddesi ile 11'inci maddesi arasında ise, encümenlerin oluşumu ve encümenlere üyelik ile ilgili hususlar hükme bağlanmıştır; ancak burada da encümenlerin çalışma alanlarına ilişkin bir belirleme yapılmamıştır.

Heyet-i Ayan İçtüzüğünde yapılması öngörülen değişiklikleri görüşmek üzere 1911 yılında bir komisyon oluşturulmuş; bu komisyonun çalışmaları sonucunda, bu Heyet-i Ayan Nizamname-i Dahilisi yeniden düzenlenmiştir. Değişiklik sonrası İçtüzüğün 15'inci maddesinde, Meclis-i Ayan encümenleri, üç grup altında sınıflandırılmıştır: 1. Muvakkat encümenler (Geçici Komisyonlar) 2. Daimi encümenler 3. Encümen-i mahsuslar (Özel Görevli Komisyonlar). İçtüzüğün aynı maddesinde, daimi encümenler sınıfında olmak üzere, günümüzün İçişleri Komisyonunun yansıması niteliğinde görülebilecek "*Mülkiyye Encümeni*"ne yer verilmiştir. Bu komisyonun görev alanı 16'ncı maddede belirlenmiş ve komisyonun "dahiliyye" (içişleri), "hariciyye" (dışişleri) ve "maarif"e (eğitim) ilişkin kanun tekliflerini/tasarılarını görüşmeye yetkili olduğu hükme bağlanmıştır. Görüldüğü gibi, bu yapı içinde, eğitim ve dışişleri alanlarında uzmanlaşmış komisyonlara yer verilmeyerek bu alanlara ilişkin konular Mülkiyye Encümeninin görev alanı içinde değerlendirilmiştir.

Değişik İçtüzüğün 19'uncu maddesinde, 15'inci maddede sayılan encümenlerden sadece Maliye Encümeni üyelerinin Heyet-i Umumiyyede (Genel Kurul) seçileceği, diğer encümen üyelerinin (bu arada Mülkiyye Encümeni üyelerinin) "subeler"ce belirleneceği; çalışma alanının önemine göre encümenlerin üye sayısının 6 ile 10 arasında değişebileceği ve bu noktadaki takdir yetkisinin Heyet-i Umumiyyede olduğu hüküm altına alınmıştır.

Heyet-i Ayan İçtüzüğü gibi, 13 Mayıs 1877 tarihli Heyet-i Mebusan İçtüzüğü de, II. Meşrutiyetin ilanını izleyen süreçte gerçekleşen hukuksal dönüşüme koşut olarak değişikliğe uğramış; 1910 yılında özel bir komisyonun kurulması ile başlayan değişiklik süreci 1914 yılında tamamlanabilmiştir. Heyet-i Mebusan İçtüzüğünün değişiklik sonrası biçiminde, İçtüzüğün ilk biçiminden farklı olarak, uzmanlık komisyonlarına yer verildiği görülmektedir. Değişik İçtüzüğün 12'nci maddesinde, on beşer üyeden oluşan on altı daimi komisyonun kurulacağı ve bu komisyonlardan birinin "*Dahiliyye Encümeni*" olacağı düzenlenmiştir. Heyet-i Ayan'ın değişik İçtüzüğündeki yapıdan farklı

olarak, Heyet-i Mebusan İctüzüğünün yeni biçiminde, “dışışleri” ve “eğitim” alanlarına özgülennmiş iki ayrı komisyon kurulmuş ve bu alanlara ilişkin düzenlemeler Dahiliyye Encümeninin görev alanı dışına çıkarılmıştır.²

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi

2.1. Büyük Millet Meclisinde İçişleri Komisyonu

16 Mart 1920’de İstanbul’un işgali ve Meclis-i Mebusanın kapatılmasının ardından 23 Nisan 1920’de Ankara’da Büyük Millet Meclisi³ kurulmuştur. Bu süreçte Büyük Millet Meclisi’nin öncelikle ele aldığı konulardan biri, yeni mecliste uygulanacak içtüzük konusu olmuştur. Meclis’in henüz dördüncü birleşiminde Çorum Milletvekili Sıddık Bey’in Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi’nin Büyük Millet Meclisinde de-değiştirilerek- uygulanmasına yönelik önergesi kabul edilmiştir.⁴ Aynı oturumda, Sivas Milletvekili Rasim Bey’in Meclis-i Mebusan İctüzüğünün BMM yapısına uyarlanmasına yönelik çalışmaları yürütecek özel bir komisyon kurulması yönündeki önerisi de kabul görmüştür.⁵ Buna göre, Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi’nin uygulanması olanaklı maddelerinin uygulanmasına devam edilecek, diğer mad-

² Meclis-i Umumi döneminde Meclisi Mebusan Dahiliye Encümeni Başkanlığı yapmış milletvekillerinden yalnızca ikisi saptanabilmiştir. Bu milletvekilleri Ali Münif Bey ve Behçet Bey’dir. Behçet Bey, Büyük Millet Meclisi I. Yasama döneminde de milletvekilliği yapmıştır [bkz. Sema YILDIRIM ve Behçet Kemal ZEYNEL (Editörler), TBMM Albümü, Cilt: I (1920-1950) TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara, 2010, s. 37; İhsan Güneş, Türk Parlamento Tarihi, Cilt: II, TBMM Vakfı Yayınları No. 15, s. 226].

³ 23 Nisan 1920’de Ankara’da Meclis kurulduğunda, bu Meclis için kullanılan ifade “Büyük Millet Meclisi” idi. “Büyük Millet Meclisi” (BMM) ifadesinden “Türkiye Büyük Millet Meclisi” (TBMM) ifadesine geçiş ancak 1921’de gerçekleşebilmiştir. 23 Nisan 1921’de 23 Nisan’ın ulusal bayram günü olması için çıkarılan kanunda “Türkiye Büyük Millet Meclisi” adı bir bütün olarak benimsenmiştir (bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima Senesi: 2, İctima: 24 (23.4.1337), Cilt: X, ss. 69-74).

⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima Senesi: 1, İctima: 4 (26.4.1336), Cilt: I, ss. 71-2.

⁵ a.k. s. 72.

deler ise değiştirilmek üzere-Sivas Milletvekili Rasim Bey'in önerisinde belirlenen- özel görevli komisyona⁶ gönderilecektir. Ancak, sözü edilen "Nizamname-i Dahilinin Tadil Edilmek Sureti ile Tatbiki" yönündeki karar (BMM'nin 7 numaralı kararıdır) hangi maddelerin uygulanmasına devam edileceği ve hangi maddelerin komisyonda değiştirileceği konusunda belirsizlik içerdiğinden, Bursa Milletvekili Muhiddin Baha Bey ve dört milletvekili 13 Mayıs 1920'de verdikleri bir önerge ile karmaşıklığı gidermek ve her konuda yeniden karar almak zorunluluğunu ortadan kaldırmak için Mebusan Meclisi içtüzük hükümlerinin yürürlükte sayılmasını önermiştir.⁷ Meclis Başkanı, içtüzük ile ilgili komisyon çalışmalarının henüz tamamlanmamış olduğu gerekçesiyle öneriyi öncelikle görüşme kararıyla birlikte komisyona göndermiş, ancak çalışmalar 1927 tarihli İchtüzüğün kabulüne kadar olan süreçte esaslı bir sonuç doğurmamıştır.⁸ Bu süreçte uygulama, ağırlıklı olarak Meclis Genel Kurulunun kararlarıyla biçimlenmiş, tartışmalı olmayan konularda Meclis-i Mebusan İchtüzüğü hükümleri izlenmiştir. Bu yönelimi somutlaştıran bir gelişme olarak, 8 Temmuz 1920'de Çorum Milletvekili Ferid Bey ile iki arkadaşının, BMM'de uygulanma olanağı olmayan hükümleri dışında Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisinin yürürlükte sayılmasına ilişkin önergesi kabul edilmiştir.⁹

BMM'de uygulanacak içtüzük hükümleri ile ilgili bu belirsizliğe koşut olarak uzmanlık komisyonlarının oluşumu ve işleyişi de tartışmalara konu olmuş ve uygulama konusunda ikircikli bir tutum sergilenmiştir. Bu durum, 8 Temmuz 1920 tarihli Meclis görüşmelerine açıkça yansımıştır. İzmit Milletvekili Sırrı Bey 6 Temmuz 1920 tarihli önergesi üzerine açıklamalarda bulunmak üzere söz almış ve komisyonların oluşumu ile ilgili olarak –Meclis-i Mebusandaki uygulamayı da anlatarak–BMM'nin kuruluşundan o güne kadar izlenen usule dönük eleştirilerini sıralamıştır:

⁶ İchtüzüğe ilişkin konuların izleyen süreçte, Kanunu Esasi Encümenine havale edildiği görülmektedir. Bunu, Çorum milletvekili Fuat Bey'in yaptığı açıklamalardan anlıyoruz [bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İchtima Senesi: 1, İchtima: 30 (8.7.1336), Cilt: II, s. 213].

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İchtima Senesi: 1, İchtima: 15 (13.5.1336), Cilt: I, s. 287.

⁸ Fahri Bakırcı, TBMM'nin Çalışma Yöntemi (TBMM İchtüzüğü), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 53.

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İchtima Senesi: 1, İchtima: 30 (8.7.1336), Cilt: I, s. 216.

“İstanbul’daki Meclisi Mebusan ilk teşekkül ettiği zaman evvelâ azalar kura ile şubelere inkısam eder. Sonra kaç encümen teşkiline lüzum varsa o şubelerden ikişer, üçer kişi reyî hafî (gizli oy) ile intihap olunarak encümenler meydana gelir. İstanbul’da Meclisi Mebusan beş şubeye inkısam ediyordu. Bu beş şubeden üçer kişi intihap olunarak, ayrı ayrı encümenler meydana getiriliyordu. (...) Binaenaleyh (...) Dahiliye Encümeninde (...) dahiliye işlerinden anlar arkadaşlar bulunurlardı ve bu suretle encümenlere havale edilen kâğıtlar bir ihtisası tam dahilinde tetkik edilerek o işle alâkadar olan Meclise dahi bir tarîkı istikamet göstermek kabil olurdu ve encümenler de nihayet on beş kişiyi geçmezdi. Biz ise *burada bu encümenler meselesini bu tarifâtı kanuniye dahilinde yapmayarak arkadaşlardan, isteyen her istediği encümene gitsin, usulünü kabul ettik ki bundan gayritabiî bir netice husule geldi. Nitekim Naftada üç kişi, Hariciyede iki kişi, Adliyede kırk kişi, Dahiliyede altmış kişi ilâahirhi. Tabî bu adetler gayritabiîliği gösteriyor.*”¹⁰

Görüldüğü gibi, Sırrı Bey, komisyonların oluşumu noktasında, Meclis-i Mebusan İçtüzüğünde belirlenen esasların izlenmesini önermektedir. Karahisarısahip Milletvekilleri Mehmet Şükrü Bey ile Ömer Lütfi Bey de Meclis-i Mebusan İçtüzüğünün – yeni yapının gereklilikleri gözetilerek – uygulanması gerektiği yönündeki görüşleri ile Sırrı Bey’in önerisine destek vermişlerdir.¹¹ Bu görüşe karşı Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, – mevcut yöntemde milletvekillerinin uzman oldukları alanlara göre encümenlere katıldıkları savına dayanarak – BMM döneminde devam edegelen uygulamanın yerindeliğini savunmuş, her milletvekilinin istediği encümene katılmasının daha uygun olacağını ileri sürmüştür.¹² İzmir Milletvekili Enver Bey aynı görüşü şu sözlerle desteklemiştir:

“Meclisi Millinin teşekkül ettiği zaman kabul ettiği esaslar akıl ve mantıka muvafıktır. Çünkü encümenler; Meclisi Millinin meşgul olacağı mesaiye göre ayrılmıştır. Binaenaleyh aramızda bir veya fazla mutahassıslar vardır. Mikdarı tayin etmek, bu itibarla hiç doğru olmaz. Hariciye Encümeninin mutahassısı

¹⁰ a.k., s. 212.

¹¹ a.k., ss. 213-4.

¹² a.k., s. 213.

beş olur, Sıhhiyenin dört, Dahiliyenin altmış olur. Zararı yok, varsın olsun. Madem ki mesaiye göre ayrılmıştır ve bu mesainin mutahassısları vardır ve bu suretle de herkes kendi arzusuyla mutahassıs olduğu işi görür, gider, oraya intisab eder. Meselâ ben Dahiliye umuriyle meşgul olacağım der oraya gider. Niçin aramızda Dahiliye Encümeniyle iştigal edecek kimseyi Sıhhiye Encümenine gönderelim.”¹³

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, ilk dönem BMM’de komisyonların üye sayıları belirsiz olup milletvekilleri ilgi alanlarına göre komisyonlara serbestçe katılabilmekte ve oy kullanabilmektedirler. Komisyonların üye sayılarındaki bu belirsizliğin, karar çoğunluğu bakımından sorunlara neden olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi Efendi,

“(…) encümenlerin aza adedi muayyen olmuyor ve her arzu eden istediği encümenine gidiyor. (...) aza adedi muayyen olmadığı için nisabı ekseriyet tabî teayyün etmiyor.”¹⁴

diyerek sorunu dile getirirken Amasya Milletvekili Lütfi Bey de ona şu sözlerle katılmaktadır:

“Burada encümen azasının adedi gayri muayyen üçlük, ellilik var, kaç kişi gelirse içtima olacak, ancak otuz kişi ile faraza toplanmış bir şey müzakere ediliyor, rey toplandığı esnada herhangi bir tarafta on dörtte kalmış, ben çıkarım dışarıdan dört arkadaş daha alırım getiririm içeriye, tam bir ekseriyet kazancak iken ekalliyete düşürebilirim.

(...) mademki şube teşkilatını yapmayacağız o halde encümenlerimizi muntazaman intihap edelim. (...) Yoksa böyle altmış kişi bir encümende, üç kişi bir encümende, isteyen gelir, isteyen gelmez, bugün var yarın yok. Bundan dolayı da hiç bir kanun çıkaramayız.”¹⁵

¹³ a.k.,ss. 218-9.

¹⁴ a.k., s. 217.

¹⁵ a.k.,ss. 217-8.

Tartışmalar sırasında Çorum Milletvekili Fuat Bey tarafından dile getirilen bir diğer görüş ise, özeldencümenler ve genel olarak içtüzük ile ilgili sorunların çözümü için Kanunu Esasi Encümenindeki içtüzük görüşmelerinin beklenmesinin yerinde olacağı yönündedir.¹⁶

Özetle, komisyonların oluşumu sorunu bağlamında, BMM uygulamasının başlangıçta Meclis-i Mebusan İchtüzüğüne uygun gelişmediği ve bunun karışıklıklara, tartışmalara neden olduğu görülmektedir.¹⁷ Esasen bu sorun, büyük ölçüde Meclis-i Mebusan İchtüzüğü'nün hangi hükümlerinin aynen hangilerinin değiştirilerek uygulanacağı noktasındaki belirsizlikten kaynaklanmıştır.

Aynı süreç, Dahiliye Komisyonunun konumu bağlamında ele alındığında ilk dikkat çekilmesi gereken nokta, BMM'nin 26 Nisan 1920 tarihli dördüncü birleşimindeki görüşmelerdir. Bu görüşmelerde Çorum Milletvekili Sıddık Bey'in encümenlerin kurulması yönündeki önerisi görüşülerek kabul edilmiştir.¹⁸ Bu görüşmeler sırasında, encümenlerin belirlenmesinden önce encümen üyelerini seçecek şubelerin oluşturulup oluşturulmayacağı, Heyeti İcraiye (Bakanlar Kurulu) oluşturulmadan -hükümet görevleri ile koşutluk içeren uzmanlık alanlarında çalışacak- encümenlerin belirlenmesinin yerinde olup olmayacağı, ihtisas encümenlerinin oluşturulmasından önce Lâyiha Encümeninin encümenlerin kurulmasına ilişkin yaklaşımının beklenip beklenmeyeceği ve encümen sayısının ne olacağı gibi konular tartışılmıştır. Görüşmelerde, şube yapılanmasını esas almanın BMM'nin çalışmalarını sürdürdüğü fiziksel koşulların yetersizliği (bina vb.) dikkate alındığında olanaklı olmadığı, encümenlerin oluşumu için Heyeti İcraiye'nin belirlenmesinin ve Lâyiha Encümeni görüşünün beklenmesinin gerekli olmadığı, Genel Kurul kararı ile encümenlerin ivedilikle oluşturulmasının yerinde olacağı ve encümen sayısının Meclis-i Mebusan uygulamasını izlemesinin şart olmadığı yönünde irade oluşmuştur.¹⁹

¹⁶ a.k., s. 213.

¹⁷ Birinci Meclis döneminde komisyonların kuruluşu ve yapısı hakkında bilgi için ayrıca bkz. Hüseyin Hüsnü Uğur, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Komisyonlar, A.İ.T.İ.A. İdari Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1983, ss. 7-9.

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İchtima Senesi: 1, İchtima: 4 (26.4.1336), Cilt: I, s. 73.

¹⁹ a.k., ss. 73-8. Ayrıca bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İchtima Senesi: 1, İchtima: 5 (27.4.1336), Cilt: I, s. 98.

Bu ekseninde olmak üzere 26 Nisan tarihli birleşimin ikinci oturumunda encümenlerin oluşumu ile ilgili iki önerge verilmiştir. Önergelerden biri, Bursa milletvekili Muhiddin Baha Bey ve dört arkadaşına ait olup adlarını belirtmek suretiyle on encümenin kurulmasını öngörmektedir. Yozgad(t) Milletvekili Mehmet Hulûsi Efendi ve dört arkadaşının önerisi de aynı içerikte olup yalnızca encümen adları birinci tekliftekenden küçük farklarla ayrılmaktadır. Muhiddin Baha Bey'in önerisinde İçişleri Komisyonu, (tutanaklarda yazıldığı biçimiyle) “*Dahiliye, Emniyeti Umumiye – Posta, Telgraf*”; ikinci öneride ise, “*Dahiliye, Posta, Telgraf, Emniyeti âmme*” adıyla anılmaktadır.²⁰ Görüşmeler sonucunda Muhiddin Baha Bey'in önerisi kabul görmüş ve BMM döneminde İçişleri Komisyonunun kuruluşu “*Dahiliye, Emniyeti Umumiye –Posta, Telgraf*” adıyla gerçekleşmiştir.

BMM encümenlerinin kurulması yönünde karar alınmasından bir gün sonra, 27 Nisan 1920 tarihli beşinci birleşimde encümen üyeleri belirlenmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu süreçte encümen üyeliği noktasında milletvekillerinin kendi tercihlerinin esas alınması ilkesi benimsenmiş; komisyonların üye sayılarının sınırlanması yönündeki istemler kabul görmemiştir. Bunu Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in encümenlere üye kaydını²¹ başlatırken dile getirdiği şu sözlerde açıkça görmek olanaklıdır:

“O halde kabul buyurmuş olduğunuz şey. On encümenin teşkiline aittir. *Âza adedi mevzubahis değildir. Müsaade buyurursanız isimleri okuyalım, herkes sahibi ihtisas olduğu encümeni kendi işaret etsin.*”²² (vba. G.S.)

Mustafa Kemal'in bu sunuşunun ardından milletvekillerinin adları okunmuş ve üyesi olacakları encümenler belirlenmiştir. Tutanaklarda saptadığımız BMM dönemi Dahiliye Encümeninin ilk üyeleri şunlardır²³ (tutanaklardaki

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima Senesi: 1, İctima: 4 (26.4.1336), Cilt: I, ss. 73-4.

²¹ Meclis tutanaklarında saptandığı kadarıyla, BMM ilk dönem uygulamasında milletvekillerinin birden çok encümene üye olmasına olanak tanınmaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima Senesi: 1, İctima: 9 (2.5.1336), Cilt: I, s. 189).

²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima Senesi: 1, İctima: 5 (27.4.1336), Cilt: I, s. 98.

²³ İhsan Ezherli, *Şube ve Encümenler Defteri*'ne göndermede bulunarak Dahiliye Encümeni'

okunuş sırasına göre) ²⁴:

1. Câmi Bey (Aydın)
2. Sırrı Bey (İzmit)
3. Süreyya Bey (Saruhan)
4. Salâhaddin Bey (İçel)
5. Mustafa Kemal (GÜNEY) Bey [Ertuğrul (Bilecik)]
6. Necip Bey (Denizli)
7. Hafız İbrahim Efendi (Isparta)
8. Şevket Bey (?)
9. Nuri Efendi (Bolu)
10. Fuad Bey (Çorum)
11. Âtuf Bey (Kayseri)
13. Neşet Bey (Kângırı)
14. Ali Namık Bey (?)
15. Ahmet Efendi (Yozgad)
16. Süleyman Sırrı Bey²⁵ (Yozgad)
17. Nâzım Bey (Tokad)

nin 26 üyeden oluştuğunu belirtmektedir (bkz. İhsan Ezherli, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No.: 54, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara, 1998, s. 39). Ezherli'nin kaynak için verdiği tarih 25.4.1336'dır; oysa ki tutanaklardan izlendiği kadarıyla bu tarihte henüz encümenlerin kuruluş kararı alınmamış ve üye dağılımı gerçekleşmemiştir.

²⁴ Tutanaklarda bazı milletvekillerinin temsilen geldikleri iller belirtilmediğinden, bunun yanı sıra, aynı adı taşıyan birden çok milletvekili bulunduğundan, bazı komisyon üyelerinin kimler olduğu anlaşılamamaktadır. Ayrıca, tutanaklarda komisyon üyesi olarak belirtilmiş bulunan Ali Namık Bey adlı kişiye Meclis albümü içinde rastlanılmamıştır. Burada muhtemelen bir yanlış kayıt durumu söz konusudur [kimliği tam olarak belirlenememiş üyelerin adları yanına soru işareti (?) konulmuştur]. Adı "Ali Namık" olarak belirtilen kişinin İzmit Milletvekili "Hamdi Namık Bey" olması olasılığı vardır.

²⁵ Süleyman Sırrı Bey'in 22.08.1921'de Başkanlığa verdiği önerge ile *ordu içinde er olarak savaşa katılma isteği Genel Kurulca kabul edilmiş* ve 1. Fırka 11. Alayda Süvari Eri olarak Batı Cephesinden Çekirdeksiz Köy ve Doğatepesi Muharebelerine katılmıştır (TBMM Albümü, Cilt: I (1920-1950),s. 63.

18. Hamdi Bey (?)
19. Rifat Bey (Konya)
20. Ziya Efendi (?)
21. Ragıp Bey [Ayıntab (Antep)]
22. Ragıp Bey (Kütahya)
23. Hulûsi Bey [Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar)]

Encümenin bu ilk üyeleri mesleklerine göre sınıflandırıldığında – kimlikleri belirlenebilen 19 milletvekilinden – üçünün (Câmi Bey, Salâhaddin Bey ve Hulûsi Bey) askeri bürokrasi kökenli olduğu, ikisinin [Mustafa Kemal (GÜNEY) Bey ve Ahmet Efendi] yargı bürokrasisinden geldiği, ikisinin (Hafız İbrahim Efendi ve Rifat Bey) din adamı olduğu, ikisinin (Sırrı Bey ve Nuri Efendi) maliye bürokrasisinden geldiği, birinin (Kütahya Milletvekili Ragıp Bey) tüccar olduğu ve en büyük grubu oluşturan dokuzunun mülki idare kökenli olduğu görülmektedir. Üyelerin üçünün (Sırrı Bey, Refik Bey, Neşet Bey) İstiklâl Mahkemesi üyeliği yapmış olduğu, ikisinin de (Câmi Bey, Nâzım Bey) icra vekilliği (bakanlık) görevinde bulunduğu belirtilmelidir.²⁶

Bu üye kompozisyonu içinde Dahiliye Encümeni Başkanlığına Tokad Milletvekili Nâzım Bey, Mazbata Muharrirliğine²⁷ ise İzmir Milletvekili Sırrı Bey seçilmiştir. Bu seçim sonuçları, 4 Mayıs 1920 tarihinde Genel Kurul'da okunan mazbata ile duyurulmuştur.²⁸ Böylece Nâzım Bey, BMM dönemi İçişleri Komisyonunun ilk başkanı olmuştur.

Bu noktada, Büyük Millet Meclisi İçişleri Komisyonu ilk başkanının *komünist* siyasal gelenek içinden gelen bir kişi olması gerçeği dikkat çekici bir

²⁶ Bu bilgiler, I. Meclis üyelerinin özgeçmişlerinden derlenmiştir. Bu özgeçmiş metinleri için bkz. TBMM Albümü, Cilt: I (1920-1950).

²⁷ “Mazbata Muharrirliği” kavramı, 1927 tarihli İçtüzükte 1945 yılında yapılan Türkçeleştirme sırasında “Sözcü” kavramı ile karşılanmıştır [TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 7, Toplantı: 2, Birleşim: 41 (11.4.1945), Cilt: XVI, (68 nolu sıra sayısının ekine bkz.) s. 31].

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İçtima: 11 (4.5.1336), Cilt: I, s. 212.

not olarak kaydedilmelidir. Öyle ki Nâzım Bey (Dr. Nâzım), önceleri 1920 yazında Anadolu’da kurulan (gizli) “Türkiye Komünist Partisi”nin üyeleri arasında yer almış; ardından – Dahiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiyesinin fırka program ve nizamnamesini tasdik etmesiyle – 7 Aralık 1920 tarihinde resmen kurulan Türkiye “Halk İştirakiyun Fırkası”nın kurucu üyelerinden biri olarak bu partinin muvakkat reisliğini (geçici başkanlığını) yapmıştır. Nâzım Bey 4 Eylül 1920’de, – yine dönemin komünist hareketleri içinde yer alan Hakkı Behiç’in ardından – Dahiliye Vekilliğine (İçişleri Bakanlığına) de seçilmiştir.²⁹

BMM İçişleri Komisyonu ilk başkanının ve Dahiliye Vekilliği görevini yürütenlerden ikisinin dönemin köktenci sol akımları içinden çıkmış olması, esasen, Birinci Meclisin çoğulcu yapısının somut bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Aynı bağlamda dikkat çekici ikinci bir not, BMM İçişleri Komisyonu ilk başkanının, bu göreve seçilmesinden yaklaşık bir yıl sonra, “*taklibi Hükümet cürmü*”nden (hükümet darbesi örgütlenme suçundan) dolayı İstiklal Mahkemesi kararıyla³⁰ 15 yıl kürek cezasına mahkûm edilmesi ve milletvekilliğinin düşürülmesidir.³¹

2.2. 1927 Tarihli İktüzük Döneminde İçişleri Komisyonu

Büyük Millet Meclisi’nin kuruluşunun ardından³², yukarıda açıklanan içtüzük ile ilgili yaşanan sorunların yanı sıra; Cumhuriyetin ilanı, 1924 Anayasasının kabulü ve tek meclis düzenine geçiş gibi gelişmelerin de etkisiyle Meclis çalışmalarını düzenleyecek yeni bir içtüzük hazırlanması gerekliliği baş göstermiş; bu doğrultuda yürütülen çalışmalar 1927 yılında kabul edilen İctü-

²⁹ Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925), Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 301 (89 noludp.), 315-7, 322.

³⁰ Kararı veren İstiklal Mahkemesi heyetinde Mustafa Kemal tarafından kurulan (Resmî) Türkiye Komünist Fırkası üyelerinin bulunması gerçeği döneme egemen olan ilginç olaylar zincirinin bir diğer halkasını oluşturmaktadır (bkz. Tunçay, a.g.k., s. 350).

³¹ Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanlığının bu hükmü içeren tezkeresi Meclis Genel Kurulunda okunmuştur: bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima Senesi: 2, İctima: 32 (12.5.1337), Cilt: X, ss. 285-6.

zük ile sonuca ulaşmıştır. Bu İttüzkte, Meclis uzmanlık komisyonlarının kuruluşunda, Meclis işlevlerinin yanı sıra Bakanlıkların görev alanlarına koşutluk ölçütlerinin gözetildiği görülmektedir. İkinci ölçüt bağlamında, Dahiliye Vekaletinin görev alanına yönelik yasama çalışmalarını yürütecek komisyon olarak “Dahiliye Encümeni” kurulmuştur. İttüzük hazırlık çalışmaları sırasında, bu komisyonun görev kapsamına, Dahiliye Vekaletinin görev alanı ile uyum sağlama amacı doğrultusunda iskân, posta, telgraf ve telefon işleri de eklenmiştir.³³ Dahiliye Encümeni ayrıca, İttüzüğün 22’nci maddesi uyarınca, diğer komisyonların görev alanlarına girmeyen konuları, bu konuların mali işlerden olmaması kaydıyla -zira bu konuların Bütçe ve Maliye Encümenlerine havalesi esası benimsenmiştir- görüşmeye yetkili bir tür genel görevli komisyon olarak belirlenmiştir. Komisyonun bir reis vekili seçebileceği de 22’nci maddede hüküm altına alınmıştır. Bu yönüyle Dahiliye Encümeni, Bütçe Encümeni ile birlikte, İttüzüğün başkanvekili seçme yetkisi tanıdığı iki komisyondan biri olma özelliğini taşımaktadır.³⁴

Dahiliye Encümeninin üye sayısı, 1927 İttüzüğünün ilk biçiminde 25 olarak belirlenmiş;³⁵ 1935 yılında, Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Us’un İttü-

³² 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin kuruluşundan hemen sonra -25 Nisan 1920 tarihinde- Meclis Hükümeti sistemi içinde yürütme gücünün nasıl yapılandırılacağı tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmanın, özellikle encümenlere yapılan göndermeler boyutuyla dikkat çekici olduğu belirtilmelidir. Öyle ki Tokat Milletvekili Nâzım ve 24 arkadaşının vermiş olduğu teklifle, yürütme işlevi bileşenlerinin (örneğin dahiliye, hariciye, nafia vb.) bu görev alanlarında yetkili olacak encümenler eliyle gerçekleştirilmesi önerilmiş (örneğin dahiliye işlerinin Dahiliye Encümeni eliyle yürütülmesi gibi); ancak bu öneri kabul görmemiştir. Bu tartışmalar sırasında, yürütme işlevinin encümenler yerine, Meclis içinde belirlenecek bir İcra Vekilleri Heyeti aracılığıyla yerine getirilmesini öngören Celâleddin Arif Bey’in teklifi benimsenmiştir. Bu konuda bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İttima Senesi: 1, İttima: 3 (25.4.1336), Cilt: I, ss. 52-8.

³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İttima Senesi: 3, İttima: 25 (16.12.1341), Cilt: XX, s. 151 (1927 İttüzüğünün gerekçesi burada görülebilir: bkz. ss. 150-3).

³⁴ 1927 İttüzüğünün 26’nci maddesinde 25 Aralık 1957 tarihinde yapılan değişiklikle başkanvekili seçebilecek komisyonlara Adliye ve Teşkilatı Esasiye Komisyonları da eklenmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, İttima Senesi: 1, İttima: 19 (25.12.1957), Cilt: I, s. 309).

³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İttima Senesi: 4, İttima: 58 (21.4.1927), Cilt: XXXI, s. 249.

züğün 22 ve 32'nci maddelerinin değiştirilmesine dair "kanun teklifi"nin³⁶ kabulü ile sayı 30'a çıkmıştır.^{37/38} Ayrıca, İçtüzüğün ilk biçiminde komisyon- da görevli muvazzaf kâtip sayısı 2 iken bu sayı değişiklikle birlikte 1'e indirilmiştir. Hakkı Tarık Us'un kanun teklifine ilişkin Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbatasında (Anayasa Komisyonu Raporu), yürütme işlevi bağlamında, 1927'den sonraki süreçte Nafia Vekilliğine (Bayındırlık Bakanlığı) bağlanmış olan posta, telgraf ve telefon işlerinin, yasama boyutunda Dahiliye Encümeninin görev alanından çıkarılarak Nafia Encümenine verilmesi görüşü benimsenmiştir. İskâna ilişkin konular ise, yine Dahiliye Encümeninin görev alanı içinde kalmıştır.

TBMM "Dahiliye Encümeni" adı, Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel'in "Dahilî Nizamnamenin Türkçeleştirilmesine Dair Tüzük Teklifi"nin¹¹ Nisan 1945'te kabul edilmesiyle değişmiş ve "*İçişleri Komisyonu*" biçimini almıştır.³⁹ Ancak, 12 Şubat 1954'te bu kez Ankara Milletvekili Hâmid Şevket İnce'nin değişiklik teklifinin kabulü ile Türkçeleştirme öncesi biçime geri dönmüş ve İçişleri Komisyonu, İçtüzük metninde yeniden "Dahiliye Encümeni" adıyla anılmaya başlanmıştır.⁴⁰

1927 tarihli İçtüzüğün yürürlükte bulunduğu dönemde Dahiliye Encümeninin yetki alanı ile bağlantılı dikkat çekici bir nokta olarak, Encümenin "yerrinde inceleme yapma" yönündeki bir isteminin TBMM Genel Kurulunca reddedildiği belirtilmelidir. Söz konusu olayda İçişleri Komisyonu, Kasta-

³⁶ Hakkı Tarık Us'un İçtüzükte değişiklik öneren teklifinin, İçtüzük değişiklik teklifi ya da İçtüzük teklifi adıyla değil de "kanun teklifi" biçiminde verilmiş olması dikkat çekicidir.

³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima Senesi: 1, İçtima: 4 (13.3.1935), Cilt: I, ss. 43-4 (Ayrıca bkz. Cilt sonuna ekli 1 numaralı Sıra Sayısı/Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatası).

³⁸ 1927 İçtüzüğünün 22'nci maddesinde 25 Aralık 1957 tarihinde yapılan değişiklikle komisyonların üye sayısının İçtüzükle belirlenmesi yöneliminden vazgeçilmiştir. Yeni düzenlemeyle komisyonların kaçar üyeden oluşacağına Başkanlığın teklifi üzerine Genel Kurulun karar vereceği hüküm altına alınmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, İçtima Senesi: 1, İçtima: 19 (25.12.1957), Cilt: I, ss. 308-9).

³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 7, Toplantı: 2, Birleşim: 41 (11.4.1945), Cilt: XVI, s. 40.

⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Toplantı: 4, Birleşim: 42 (12.2.1954), Cilt: XXVIII, s. 260.

monu İline bağlı Kargı ilçesinin Çorum İline bağlanması hakkındaki kanun tasarısının kabul veya reddi hususunda inceleme yapılmak üzere bir heyetin görevlendirilmesine karar vermiş ve bu heyete yolluk verilmesi yönünde hazırladığı tezkereyi (16 Nisan 1952 gün ve 30 karar numaralı tezkere) TBMM Başkanlığı'na sunmuştur. Başkanlıktan alınan 25 Nisan 1952 gün ve 3461/568 sayılı yanıtta, “herhangi bir iş hakkında komisyonlarca mahallinde inceleme yapılması hususunda İçtüzükte bir hüküm bulunmadığından gidecek milletvekillerine yolluk verilmesine olanak görülmediği” bildirilmiştir. Bunun üzerine İçişleri Komisyonu, tasarının reddi veya kabulü için yeterince aydınlatılmamış olduğuna, bir karara varabilmek için mahalline gönderilmesine karar verilen heyetin raporuna ihtiyaç olduğuna dikkat çekmiş; bu çerçevede heyete yolluk verilmesinin zorunlu olduğuna karar vererek bu yöndeki kararını komisyon raporu olarak (1/363 sıra sayılı)TBMM Genel Kurulunun onayına sunmuştur. Genel Kurulun 16 Mayıs 1952 tarihli birleşiminde konu tartışılmış; söz alan Niğde Milletvekili Necip Bilge ile Çanakkale Milletvekili Kenan Akmanlar, İçişleri Komisyonu raporu aleyhine görüş bildirerek İçtüzüğün 29’uncu maddesi uyarınca komisyonların kendilerine verilmiş olan işleri incelemekten başka işle uğraşamayacağını, bu kapsamda komisyonun bir heyet göndermek suretiyle inceleme yapmasının İçtüzüğe uygun görülmemeyeceğini belirtmişlerdir. İçişleri Komisyonu raporu lehine görüş bildirilmeyen oturumda, yapılan oylama sonucu komisyonun görüşü kabul edilmemiştir.⁴¹

1927 Tarihli İçtüzüğün yürürlükte bulunduğu dönemin yeni bir Meclis yapılmasına geçişe yol açan 27 Mayıs 1960 tarihine kadar olan kesitinde İçişleri Komisyonu Başkanlığını yürüten milletvekilleri şunlardır:

1. Ali Münif (YEĞENAĞA) Bey (Mersin) – CHP
2. Cemil Bey (Mehmet Cemil UYBADIN) (Tekirdağ)– CHP
3. Şükrü YAŞIN (Mehmet Şükrü YAŞIN) (Çanakkale)– CHP
4. Ebubekir Hazim TEPEYRAN (Niğde) – CHP

⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Toplantı: 2, Birleşim: 73 (16.5.1952), Cilt: XV, s. 252-3.

5. Rükneddin NASUHİOĞLU (Edirne) – DP

6. Mehmet Faik ÜSTÜN (Kırklareli) – DP

1927-1960 dönemi İçişleri Komisyonu Başkanlarının mesleki kökenleri incelendiğinde, altı komisyon başkanı içinden yalnızca birinin (Cemil Uybadın) askeri bürokrasi kökenli olduğu, geriye kalan beş başkanın mülki idare kökenli olduğu saptanmıştır. Bu altı başkandan, ikisi Osmanlı Devleti ve ikisi Türkiye Devleti döneminde olmak üzere toplam dördü Bakanlık görevinde bulunmuştur: Ali Münif Yeğenağa Osmanlı döneminde Talat Paşa Kabinesinde Nafia Vekilliği, Hazim Tepeyran yine Osmanlı döneminde Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa Kabinelerinde Dahiliye Vekilliği, Mehmet Cemil Uybadın TBMM dönemi 3'üncü ve 4'üncü Hükümetlerde Dahiliye Vekilliği, Rükneddin Nasuhioğlu 19'uncu Hükümette İçişleri Bakanlığı ve 20'nci Hükümette Adalet Bakanlığı yapmıştır. Ele aldığımız dönem bakımından dikkat çekici bir diğer not, TBMM dönemi İçişleri Komisyonu tarihinde en uzun süreli olarak İçişleri Komisyonu Başkanlığı görevini yürütmüş olan kişinin bu dönem içinde yer almasıdır. Öyle ki, Mehmet Cemil Uybadın, 3'üncü yasama döneminden 8'inci yasama dönemine kadar tam altı yasama döneminde İçişleri Komisyonu Başkanlığı yapmıştır.⁴²

2.3. Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi İçtüzükleri Döneminde İçişleri Komisyonu

1961 Anayasası döneminde geçerli olan iki meclisli sistem içinde, TBMM'nin iki bileşenini oluşturan Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu, çalışmalarını, Anayasanın 85'inci maddesi uyarınca, kendi yaptıkları İçtüzük hükümlerine göre yürütmüştür.⁴³

⁴² Bu bilgilere Meclis albümünün taranmasıyla ulaşılmıştır. Bkz. Sema YILDIRIM, Behçet Kemal ZEYNEL, (Ed.), TBMM Albümü, Cilt: I (1920-1950) ve Cilt: II (1950-1980) TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara, 2010.

⁴³ 1961 Anayasası'nın "Geçici İçtüzük" başlıklı Geçici 3'üncü maddesi ile, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu İçtüzüklerinin hazırlanmasına kadar geçen süreçte, TBMM'nin 27 Ekim 1957 tarihinden önce yürürlükte bulunan İçtüzük hükümlerinin (1927 İçtüzüğü) uygulanacağı hükme bağlanmıştır (bkz. Bakırcı, a.g.k., ss. 61-2).

27 Aralık 1963 tarihli Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'nün⁴⁴ 17'nci maddesinde uzmanlık komisyonları, "Görevleri bütün kamu faaliyetleri ile ilgili komisyonlar" ('Anayasa ve Adalet Komisyonu' ile 'Plan ve Bütçe Komisyonu'), "Cumhuriyet Senatosu faaliyetleri ile ilgili komisyon" (Cumhuriyet Senatosu Hesaplarını İnceleme Komisyonu) ve "Belli kamu faaliyetleri ile ilgili komisyonlar" (9 uzmanlık komisyonu) olmak üzere üç ana başlık altında sıralanmıştır. Bu sınıflama içinde İçişleri Komisyonuna "Belli kamu faaliyetleri ile ilgili komisyonlar" başlığı altında yer verilmiş ve komisyonun üye sayısı (15 üye) aynı madde içinde düzenlenmiştir.

Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'nün yürürlüğe girmesinden önceki süreçte, Senatodaki komisyon yapılanmasında, Anayasanın Geçici 3'ncü maddesi doğrultusunda 1927 tarihli TBMM İçtüzüğü'nün 22'nci maddesi esas alınmıştır. Bununla birlikte, Senato uygulamasında, söz konusu 22'nci maddenin İçtüzük Komisyonunda görüşülerek kabul edilen değişik biçiminin izlendiği belirtilmelidir. Cumhuriyet Senatosu İçtüzük Komisyonunun 13 Kasım 1961 tarihli raporu ile Genel Kurulun takdirine sunulan ve 16 Kasım'da kabul edilerek İçtüzük hükmü kazanan değişiklik önerisinde, İçişleri Komisyonu "Bakanlıklar ile ilgili komisyonlar" başlığı altında düzenlenmiş olup Komisyonun 15 üyeden oluşacağı, ayrıca – metinde yazıldığı biçimiyle – komisyonda "bir sekreter" ve "bir daktilo" nun görevlendirileceği belirtilmiştir.⁴⁵ Komisyon üyelerinin seçim yöntemi, değişik maddenin üçüncü fıkrasında düzenlenmiştir. Buna göre, Cumhuriyet Senatosu, Anayasanın 73'üncü maddesi gereğince her iki yılda bir yeni seçilen üyelerin katılmasının ardından yapılacak Başkanlık Divanı seçiminden sonraki ilk birleşimde görevleri iki yıl devam etmek ve Genel Kurulca gizli oyla seçilmek üzere komisyon üyelerini belirleyecektir. Aynı maddede, 1927 İçtüzüğü'ndeki düzenlemeye koşut olarak, madde metninde sayılan komisyonlarla⁴⁶ karşılanmayan konularla ilgili tassa-

⁴⁴ Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü için bkz. Resmi Gazete, Sayı: 11610, Tarih: 18.1.1964, ss. 1-13.

⁴⁵ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 6 (16.11.1961), Cilt: I, ss. 74-5.

⁴⁶ Değişiklik ile, 1927 İçtüzüğü'nde "20" olan uzmanlık komisyonu sayısı "13"e indirilmiştir. Senatodaki konuşmasında Zihni Betil, komisyon ve komisyon üyesi sayısının azaltılma-

rı ve tekliflerin -mali konulara ilişkin değillirse- İçişleri Komisyonunda görüşüleceği de hüküm altına alınmıştır.

Cumhuriyet Senatosu dönemindeki ilk komisyon seçimleri, yukarıda belirtilen çerçeve içinde 23 Kasım 1961 tarihinde gerçekleştirilmiş ve bu seçimlerde İçişleri Komisyonunun 15 yesi de belirlenmiştir. Seçimler sonucunda Komisyonun illerden seçilen 13 senatör yesi dışında kalan iki üyesinden biri Cumhuriyet Senatosu tabi yesi Osman Köksal, diğeri ise Cumhurbaşkanı seçilen senatörlerden olan Burhanettin Ulu'tur.⁴⁷ Komisyonun bu ilk dönem başkanlığını Muğla Senatörü Haldun Menteşoğlu yrtmştir. Ordu İli Senatörü Eşref Ayhan sözcülük, Sivas Senatörü Ziya nder ise kâtiplik görevini üstlenmiştir.⁴⁸

Cumhuriyet Senatosu dönemi bir bütün olarak ele alındığında, Senato İçişleri Komisyonunda Başkanlık görevini yürüten senatörlerin şunlar olduğu görülmektedir:

1. Haldun Menteşoğlu (Muğla) – Adalet Partisi (AP)
2. Cahit Orta (Bursa) – AP
3. Ali Celâleddin Coşkun (Aydın) – AP
4. şebib Karamullaoğlu (Bursa) – CHP
5. İbrahim ztrk (Ankara) – CHP

Bu başkanlardan Haldun Menteşoğlu ve Cahit Orta, yeleri iki yılda bir yenilenen komisyon yapılanması içinde birden çok kez başkanlık görevine se-

sının gerekçesini Cumhuriyet Senatosu yelerinin sayısının az olması (186 ye) ile açıklamaktadır (CSTD, Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 5 (15.11.1961), Cilt: I, s. 52).

⁴⁷ CSTD, Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 8 (23.11.1961), Cilt: I, s. 95.

⁴⁸ Cumhuriyet Senatosu Tutanaklarında İçişleri Komisyonunun başkanlık divanı için yapılan seçimlerin sonucuna ilişkin bir açıklamaya rastlanmamıştır. Bu sonuçlar, bir komisyon raporundaki imzalar üzerinden aktarılmaktadır [bkz. CSTD, Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 50 (12.4.1962), Cilt: III, (49 numaralı Sıra Sayısı)].

çilen üyeler olarak öne çıkmaktadır. Bu arada, Cumhuriyet Senatosu dönemi İçişleri Komisyonu Başkanlığını yürüten kişilerin tamamının mülkî idare kökenli oldukları görülmektedir. Başkanlık görevini yürüten senatörlerden ikisi, Bakanlık yapmıştır: Haldun Mentemşoğlu, 30. Hükümette İmar ve İskân Bakanlığı, 31. ve 32. Hükümetlerde İçişleri Bakanlığı; Celâleddin Coşkun, 36. Hükümette Gençlik ve Spor Bakanlığı görevini yürütmüştür.⁴⁹

Cumhuriyet Senatosunun ardından, 1961 Anayasası dönemi *Millet Meclisi* uygulaması incelendiğinde, Millet Meclisinin faaliyette bulunduğu ancak Millet Meclisi İttüzüğünün henüz hazırlanmadığı 1973 yılına kadar olan süreçte, komisyonların (bu arada İçişleri Komisyonunun) üye sayısı ve üyelerin partilere göre dağılımının Meclis Başkanlığının önerisi üzerine Genel Kurulun kabulü ile belirlendiği görülmektedir. Bu çerçevede, örneğin Millet Meclisinin 3 Kasım 1961 tarihli beşinci birleşiminin birinci oturumunda İçişleri Komisyonunun üye sayısı 20 olarak belirlenmiş ve bu üyeler partilerin Mecliste sahip oldukları üye sayılarına koşut olarak dağıtılmıştır.⁵⁰ İzleyen yasama dönemlerinde Millet Meclisi Genel Kurulu kararı ile – parti gruplarının temsil oranlarını komisyonlara yansıtılabilmek amacıyla – aralarında İçişleri Komisyonunun da bulunduğu bazı komisyonların üye sayıları değiştirilmiştir. İçişleri Komisyonunun üye sayısı, dönemler itibarıyla şu seyri izlemiştir (dönemlere ilişik dipnotlarda belirtilen tutanak sayfalarında komisyon üyelerinin listeleri yer almaktadır): II. Dönem⁵¹: 25 üye; III. Dönem⁵²: 20 üye; IV. Dönem⁵³: 27 üye; V. Dönem⁵⁴: 21 üye.

Millet Meclisinin 5 Mart 1973 tarihinde kabul edilen ve günümüze dek (Türkiye Büyük Millet Meclisinde) yürürlüğünü sürdüren İttüzüğünde, uz-

⁴⁹ Komisyon başkanları ile ilgili bilgiler şu kaynaktan derlenmiştir: TBMM Albümü, Cilt: IV (1960-1983), a.g.k..

⁵⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD), Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 5 (3.11. 1961), Cilt: I, ss. 53-4.

⁵¹ MMTD, Dönem: 2, Toplantı: 1, Birleşim: 11 (17.11. 1965), Cilt: I, ss. 337-9.

⁵² MMTD, Dönem: 3, Toplantı: 1, Birleşim: 7 (19.11. 1969), Cilt: I, s.185.

⁵³ MMTD, Dönem: 4, Toplantı: 1, Birleşim: 25 (27.12. 1973), Cilt: I, s.105.

⁵⁴ MMTD, Dönem: 5, Toplantı: 1, Birleşim: 78 (15.12. 1977), Cilt: I, s. 471.

manlık komisyonları 20 ile 49'uncu maddeler arasında düzenlenmiştir. İçişleri Komisyonu, bu İçtüzüğü'nün 20'nci maddesinde belirlenmiştir. Aynı maddede, komisyonların üye sayılarının, Danışma Kurulunun teklifi üzerine Genel Kurulca işaret oyuyla belirleneceği hüküm altına alınmıştır. İçtüzükte İçişleri Komisyonu'nun görev alanına ilişkin bir belirlemeye yer verilmemekle birlikte, İçtüzüğü'nün 20'nci maddesinin *gereğesinde*, bu konuyla ilgili genel nitelikte kısa bir açıklama sunulmuştur. Buna göre, İçişleri Komisyonu, *merkezî idarenin, mahallî idarelerin, memurluk ve kamu görevliliği statülerinin genel olarak düzenlenmesi, emniyet, sivil savunma ve işçileri ile ilgili diğer kanun tasarı ve tekliflerini ve diğer komisyonların yetki alanı dışında kalan kanun tasarı ve tekliflerini incelemekle* görevli bir uzmanlık komisyonudur.

İçtüzük bağlamındaki bu saptamaların ardından, İçtüzük metinlerini izleyen çözümlememizden bir an ayrılarak, Meclis temelli bir ayrıştırma ekseninde İçişleri Komisyonu başkanlığını yürüten milletvekillerine ilişkin açıklayıcı bir çerçeve çizmekte yarar görülmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak, Millet Meclisi dönemi (1961-1980) İçişleri Komisyonu Başkanlarını, seçildikleri illeri ve üyesi buldukları partileri de içerecek bir kapsamda sıraladığımızda karşımıza şu liste çıkmaktadır:⁵⁵

1. Osman Sabri ADAL (İzmir) – CHP
2. Mehmet Alâeddin ERİŞ (Kırklareli) – Yeni Türkiye Partisi/BAĞIMSIZ/AP
3. Salih Ekmel ÇETİNER (Zonguldak) – AP/BAĞIMSIZ/Güven Partisi
4. Kadri EROĞAN (Sakarya) – AP
5. İsmail Hakkı AKDOĞAN (Yozgat) – AP
6. Hikmet BALOĞLU (İçel) – CHP
7. Bayram Turan ÇETİN (Bolu) – CHP

⁵⁵ Bu listenin hazırlanmasında Millet Meclisi Tutanak Dergilerine ekli Komisyon Raporlarından ve TBMM albümünün II'nci cildinden yararlanılmıştır.

8. Ömer Lütfi ERZURUMLUOĞLU (Yozgat) – AP

Bu liste izlenerek döneme ve kişilere ilişkin daha ayrıntılı bir çözümleme geliştirildiğinde, Millet Meclisi dönemi İçişleri Komisyonu Başkanları ile ilgili öne çıkan noktalar şunlar olmaktadır:

- 1961-1980 döneminde Millet Meclisi İçişleri Komisyonu Başkanlığı yapan sekiz milletvekilinden yedisi mülki idare kökenlidir. Üyelerden yalnızca İsmail Hakkı Akdoğan milletvekilliğinden önceki meslek yaşamında idarecilik yapmamıştır. Akdoğan mesleki kariyerine PTT memuru olarak başlamış ve kariyerinin doruğuna 29’uncu Hükümet döneminde İçişleri Bakanlığı görevini yürüterek ulaşmıştır. Ele aldığımız dönem İçişleri Komisyonu Başkanları içinde Bakanlık yaptığını saptayabildiğimiz tek kişi de İsmail Hakkı Akdoğan’dır.
- İsmail Hakkı Akdoğan’ın Başkanlığı döneminde (Millet Meclisi 3’üncü yasama dönemi) Genel Kurulda görüşülen İçişleri Komisyonu raporları üzerinde yaptığımız incelemede, –edenini saptayamamış olsak da– dikkat çekici bir nokta olarak, raporlarda komisyon başkanı Akdoğan’ın imzasının bulunmadığı, bu raporların dönemin İçişleri Komisyonu Başkanvekili Şevket Asbuzoğlu tarafından imzalandığı görülmüştür. Konuyu daha ilginç kılan nokta, Asbuzoğlu’nun CHP geleneğinden geliyor olması (sonraları CHP’den ayrılanların kurduğu Güven Partisi’nde yer almış, bir dönem Bağımsız milletvekili olmuştur), ancak Komisyon Başkanının ve dönemin Meclis çoğunluğunun Adalet Partisinden olmasıdır.
- Dönemin siyasal istikrarsızlığın yoğunlaştığı bir dönem oluşunun etkisiyle, 1974 yılında, Hikmet Baloğlu’nun başkanlığı döneminde, yalnızca İçişleri Komisyonunun değil fakat aynı zamanda TBMM komisyonlar tarihinin ayrıksı olaylarından ikisi gerçekleşmiştir. İçişleri Komisyonu Başkanı Baloğlu, komisyonda görüşülen bir kanun tasarısı hakkında ret oyu kullanmış ve komisyon raporuna ayrışik oy yazısını eklemiştir. Söz konusu tasarısı, Sadi Irmak Hükümetinin hazırladığı “171 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyeti Hakkındaki Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun Tasarısı”dır.

Aynı tasarı ile ilgili ikinci özellik, tasarının Komisyona havale edildiği süreçte tasarımı hazırlayan Hükümetin henüz güvenoyu almamış olmasıdır. Güvenoyu alamamış bir hükümetin hazırlayarak Meclise sunduğu bir tasarı komisyondaki görüşülüp görüşülemeyeceği konusu, söz konusu tasarı dolayısıyla İçişleri Komisyonunda tartışma konusu olmuş; bu tartışmalar sonucunda Komisyonda “Hükümetin güvenoyu almamış olmamakla birlikte Cumhurbaşkanının onaylamasıyla 1961 Anayasası’nın 102’nci maddesine göre kurulmuş bir Hükümet olduğu, Hükümet kuruluşunun ayrı, güven oylamasının ayrı bir işlem olduğu, bu nedenlerle tasarı görüşülmesinin önünde bir engel bulunmadığı” görüşü ağırlık kazanmıştır.⁵⁶

- TBMM arşivinde yaptığımız inceleme sonucunda, 1980 yılı içinde (12 Eylül askeri müdahalesine uzanan süreçte) Millet Meclisi İçişleri Komisyonunun gerçekleştirdiği birçok toplantıda yeter sayının bulunmadığı ve gündem maddelerinin bu nedenle görüşülemediği anlaşılmıştır. Öyle ki, Ömer Lütfi Erzurumluoğlu’nun başkanlık dönemine rastlayan bu süreçte, Erzurumluoğlu, Komisyon üyelerine seslenen dikkat çekici bir yazı kaleme almış ve üyelerin toplantılara katılması istemini bildirmiştir. “Aziz ve Muhterem Arkadaşım” hitabıyla başlayan yazısında Erzurumluoğlu şu ifadelerle yer vermiştir:

“Komisyonumuz üyelerine toplantı gününden 4 gün evvel gündem dolaplarına konulduğu gibi, bir gün evvelde telefonla evlere ayrı ayrı telefon edilmiştir.

Üzüntü ile belirtmek isterim ki bütün bunlara rağmen Komisyonumuza iştirak olmamakta ve gelen hükümet temsilcileri karşısında komisyon olarak karşılaştığımız durumu aziz ve muhterem arkadaşlarımızın yüksek ittilalarına arz etmek zorunda kaldığımdan özür dilerim.

Birçok tasarı ve tekliflerde Komisyonumuzda beklemektedir. Bunlar için çıkarılması acil olanlar da mevcuttur.

⁵⁶ Tasarı hakkındaki 12 Aralık 1974 tarihli İçişleri Komisyonu Raporu için şu kaynağa ekli 169 numaralı Sıra Sayısına bkz. MMTD, Dönem: 4, Toplantı: 2, Birleşim: 89 (17.6.1975), Cilt: XIII.

Durumu muhterem arkadaşlarımıza duyurur, takdirlerine bırakır ve saygılarımı sunarım.”⁵⁷

Bu bölümde son olarak, Millet Meclisi İçtüzüğü'nün yürürlükte bulunduğu dönemin 12 Eylül askeri müdahalesi ile kesintiye uğramasından sonra 1983 seçimleri ile başlayan ve günümüze dek uzanan TBMM kesitinde görev yapan İçişleri Komisyonu Başkanları belirlenmelidir. 1983-2012 yılları arasında Başkanlık yapmış (Muammer Güler, 2011 yılından bu yana halen Komisyon Başkanlığını yürütmektedir) milletvekilleri şunlardır:

1. Necat TUNÇSİPER (Balıkesir) – ANAP (Anavatan Partisi)
2. Osman DOĞAN (Şanlıurfa) – ANAP
3. Galip DEMİREL (Malatya) – ANAP
4. İsmail KÖSE (Erzurum) – DYP (Doğru Yol Partisi)
5. Ahmet Sezal ÖZBEK (Kırklareli) – DYP
6. Korkut ÖZAL (İstanbul) – ANAP/Bağımsız/DP (Demokrat Parti)
7. Mehmet Necati ÇETİNKAYA (Konya) – DYP
8. Akın GÖNEN (Niğde) – ANAP
9. Mehmet PAK (İstanbul) – MHP (Milliyetçi Hareket Partisi)
10. Faruk BAL (Konya) – MHP
11. Tevfik Ziyaeddin AKBULUT (Tekirdağ) – Adalet ve Kalkınma Partisi
12. Muammer GÜLER (Mardin) – Adalet ve Kalkınma Partisi

Ele alınan önceki dönemler ile karşılaştırıldığında bu dönem komisyon

⁵⁷ Ömer Lütfi Erzurumluoğlu'nun İçişleri Komisyonu Başkanı sıfatıyla imzaladığı 8 Şubat 1980 tarihli yazı (TBMM Arşivi).(Yazım yanlışları ve anlatım bozuklukları metnin kendisinden olduğu gibi aktarılmıştır).

başkanlarının, mesleki arka plan bakımından daha geniş bir meslek yelpazesi sergilediği saptanmalıdır. Öyle ki, dönemin Komisyon Başkanları içinde mülki idare kökenli başkanların oranı azalmış, mülki idare dışındaki meslek alanlarından gelen kişilerin mesleki çeşitliliğinde de bir artış gerçekleşmiştir. 1983'ten günümüze başkanlık yapmış on iki milletvekilinden altısı mülki idare kökenlidir. Diğer altı başkandan üçü (Necat Tunçsiper, Mehmet Pak, Faruk Bal) hukuk, diğerleri ise ticaret (Osman Doğan), sağlık (Ahmet Sezal Özbek) ve mühendislik (Korkut Özal) kökenlidir. Başkanlardan Korkut Özal, 37 ve 39'uncu Hükümetler döneminde Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve 41'inci Hükümet döneminde İçişleri Bakanlığı; Akın Gönen 49'uncu ve Faruk Bal 57'nci Hükümet döneminde Devlet Bakanlığı yapmıştır.

3. Ara Rejim Dönemlerinde İçişleri Komisyonu

3.1. Millî Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi İktisat Komitesi

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından askıya alınan Türkiye Büyük Millet Meclisinin yerine yasama görevini yürütmek üzere kurulan organlardan biri olan Türkiye Cumhuriyeti Millî Birlik Komitesi (MBK) askeri müdahaleyi gerçekleştiren subaylardan oluşmaktaydı. Bu yapının işleyişini düzenleyen MBK İktisat Komitesi, 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12.6.1960 tarihli ve 1 sayılı Kanuna ek Kurucu Meclis Teşkili Hakkındaki Kanun”un 25'inci maddesi uyarınca çıkarılmıştır.⁵⁸

MBK İktisat Komitesinin 6'ncı maddesinde MBK'nın, “Güvenlik Komisyonu”, “İktisat Komisyonu”, “Sosyal İşler Komisyonu” ve “Bayındırlık ve İmar Komisyonu” olmak üzere dört komisyon halinde çalışacağı belirtilmiştir. İktisat Komitesinin 7'nci maddesinde ise, Güvenlik Komisyonunun görev alanının sınırları çizilerek komisyonun Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri ve Ulaştırma Bakan-

⁵⁸ İba, a.g.k., s. 219.

lıklarının hizmetlerinin güdümü ve denetlenmesi ile görevli olduğu, ayrıca anayasa konusuna giren işlerin de komisyonun görev alanı içinde olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla MBK içinde bir uzmanlık komisyonu olarak içişleri komisyonuna yer verilmediği ve bu komisyonun çalışma alanının Güvenlik Komisyonu görev kapsamı içinde değerlendirildiği görülmektedir.⁵⁹

MBK İçtüzüğünde Güvenlik Komisyonunun 11 üyeden oluşması öngörülmüştür. Bu komisyonun oluşumu sürecinde görev alan ilk MBK üyeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:⁶⁰

1. Fahri Özdilek⁶¹ (Başkan)
2. Muzaffer Yurdakuler (Başkanvekili)
3. Ahmet Er (Sözcü)
4. Fazıl Akkoyunlu (Kâtip)
5. Mucip Ataklı
7. Kadri Kaplan
8. Suphi Karaman
9. Münir Köseoğlu

⁵⁹ MBK İçtüzüğü için bkz. İba, a.g.k., s. 226-42.

⁶⁰ Bkz. Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Birleşim: 4 (5.9.1960), Cilt: I (Komisyon üyelerinin adları, tutanağa ekli 57 numaralı Sıra Sayısından belirlenmiştir). İlerleyen süreçte komisyonun üyelerinde değişiklikler olmuştur. Bu arada komisyon başkanı da değişmiş; *Cemal Madanoğlu* komisyon başkanı olmuştur (bkz. Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Birleşim: 71 (5.1.1961), Cilt: V, s. 94).

⁶¹ 1898 doğumlu olan Özdilek, Kafkas İslâm Ordusu Birinci Tümen 1. Alay 1. Bölük Kumandanı olarak görev yapmış, Azerbaycan'da AskeronSoşa Harekâtı, Trakya Harekâtı, İstiklal Savaşı, İnönü, Sakarya, Dumlupınar ve Başkumandanlık, Şeyh Sait, Zeylân ve Ağrı Harekâtına katılmıştır. İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 27 Mayıs müdahalesi döneminde I. Ordu Komutanı olarak görev yapmaktaydı.

Fahri Özdilek, 24. ve 25. Hükümet dönemlerinde Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı, yine 24. Hükümet döneminde Millî Savunma Bakanlığı görevinde bulunmuştur [TBMM Albümü, Cilt: IV (1960-1983), a.g.k.].

10. Cemal Madanoğlu

11. Sıtkı Ulay

Yine 27 Mayıs döneminde,⁶² MBK ile birlikte Kurucu Meclisin diğer kanadını oluşturan Temsilciler Meclisi kurulmuş; bu meclisin çalışmalarını düzenlemek üzere “Temsilciler Meclisi İçtüzüğü” 17 Ocak 1961’de kabul edilmiştir. Bu İçtüzüğün 9’uncu maddesinde 16 komisyonun kurulması hükme bağlanmıştır. Bu komisyonlar arasında 15 üyeden oluşması öngörülen “İçişleri Komisyonu”na da yer verilmiştir. Temsilciler Meclisi İçtüzüğünün 9’uncu maddesinde ayrıca, bu maddede sıralanan on altı komisyon ile karşılanmayan konulara ilişkin tekliflerin, bu teklifler mali konulara ilişkin ise – Maliye Komisyonu ile Kurucu Meclis Bütçe Komisyonuna seçilen Temsilci üyelerden oluşan – Karma Komisyonunda, bundan başka bütün tekliflerin İçişleri Komisyonunda görüşüleceği belirtilmiştir. Böylece, Temsilciler Meclisi İçişleri Komisyonu, diğer komisyonların görev alanı içinde değerlendirilmeyen ve mali nitelik taşımayan konular bakımından genel görevli komisyon olarak belirlenmiştir.

Temsilciler Meclisi İçişleri Komisyonu başkanlığını Dâniş Yurdakul⁶³ yürütmüş; başkanvekilliği görevinde Mehmet Hazer, sözcülükte Şevket Asbuzoğlu, kâtiplikte Nurettin Akyurt yer almıştır.⁶⁴

⁶² 27 Mayıs 1960 müdahalesini izleyen Kurucu Meclis dönemine yasama sürecinin nasıl işlediği, Temsilciler Meclisi İçtüzüğünün 24’üncü ve 25’inci maddelerinde belirlenmiştir (bkz. İba, a.g.k., s. 214). Buna göre, 157 sayılı Kanunun 19’uncu maddesi uyarınca gerek Bakanlar Kurulu, gerekse Kurucu Meclis üyeleri tarafından “teklif edilen kanun tasarıları” Temsilciler Meclisi Başkanlığına verilmekte; bu tasarılar komisyon çalışmaları dâhil en geç 30 gün içinde karara bağlanarak Milli Birlik Komitesine gönderilmektedir. MBK, Temsilciler Meclisinden gelen metni aynen kabul etmediği durumda Temsilciler Meclisinde yapılacak ikinci görüşme MBK’deki görüşme süresinin yarısını geçmemekte, ancak bu süre yedi günden de az olamamaktadır. Temsilciler Meclisinin, MBK’nin ulaştığı sonucu aynen kabul etmemesi durumunda tasarı derhal kurulan karma komisyona verilmektedir.

⁶³ Dâniş Yurdakul, mülkî idare kökenlidir; Beyoğlu ve Çankaya kaymakamlığı görevlerinde bulunmuş, ayrıca İstanbul’da Emniyet Şube Müdürlüğü yapmıştır. Yurdakul, Kurucu Mecliste Cumhuriyet Halk Partisi temsilcisi olarak yer almış, Temsilciler Meclisi Başkanlık Divânı Kâtip Üyeliği de yapmıştır [TBMM Albümü, Cilt: IV (1960-1983) a.g.k.].

⁶⁴ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Birleşim: 18 (15.2.1961), Cilt: 1 (Cildin sonuna ekli 2 numaralı Sıra Sayısına bkz.)

3.2. Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi Dönemi

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile başlayan ve 1983 yılına kadar süren ara rejim döneminde yasama işlevi, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisince yürütülmüştür. MGK'nin 25 Eylül 1980 tarihli toplantısında kabul edilen "Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü"nin⁶⁵ "İhtisas Komisyonları" başlıklı 5'inci maddesinin birinci fıkrasında, MGK Genel Sekreterinin, gerekli görülen hallerde, kanun tasarı ve teklifleri ile diğer konular üzerinde inceleme ve araştırma yapılması için yeteri kadar uzman personelden oluşan uzmanlık komisyonları kurabileceği belirtilmiştir. Bu belirlemeye karşın, İçtüzükte, söz konusu uzmanlık komisyonlarının hangi komisyonlar olacağına ilişkin bir hüküm yer almamaktadır.

MGK tutanakları üzerinden izlenebilecek uygulamada, bazı komisyonların herhangi bir konusal nitelime içermeden salt "İhtisas Komisyonu" adıyla anıldığı, bazılarının ise "Anayasa Komisyonu", "Milli Savunma Komisyonu", "Adalet Komisyonu" "Sosyal Güvenlik, İş ve İşçi İlişkileri Komisyonu", "İçişleri Komisyonu" gibi görev alanları belirlenmiş komisyonlar olduğu dikkat çekmektedir. Bu genel çerçeve içinde MGK İçişleri Komisyonunun yapısı incelendiğinde, Komisyonun, Başkan ve 'unvanları' ile 'sayıları' görüşülen konuya göre değişiklik gösteren üyelerden oluştuğu görülmektedir. Komisyon geleneği içinde var olagelen "başkanvekilliği", "sözcülük" ve "kâtip üyelik" gibi makamlara burada yer verilmemiştir. Bu yapı içinde Komisyon Başkanı(bir dönem *Hâkim Tuğgeneral* Muzaffer Başkaynak;⁶⁶ ardından *Hâkim Kıdemli Albay* Feridun Balatlıoğlu) aynı kalmakla birlikte üyeler, görüşülen konunun gerektirdiği uzmanlık alanlarına göre değişmektedir. Bu arada, Komisyonun üye sayısı da görüşülen işe göre sürekli farklılaşmaktadır.⁶⁷

⁶⁵ MGK Yasama Görevleri İçtüzüğü'nün tam metni için bkz. İba, a.g.k., ss. 96-100.

⁶⁶ İçişleri Komisyonu Başkanlığı yaptığı dönemde Hâkim Tümgeneral rütbesine yükselmiş; ayrıca bir dönem, "Hukuk İşleri, Kanunlar ve Kararlar Dairesi Başkanlığı" görevini de yürütmüştür.

⁶⁷ İçişleri Komisyonunun MGK Tutanaklarında saptayabildiğimiz en düşük katılımlı toplantısındaki üye sayısı, 3'tür (bkz. Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi (MGKTD), Birle

Tutanaklara yansıyan MGK İçişleri Komisyonu raporları üzerinde yapılan incelemede, bürokrasinin sivil kanadından gelen komisyon üyelerinin ağırlıklı olarak “genel müdür yardımcısı”, “daire başkanı”, “başmüşavir” düzeyinde oldukları; askeri bürokrasi kökenli üyelerin ise, “hâkim albay” ve “hâkim yarbay” unvanlı kişiler olduğu dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, MGK İçişleri Komisyonunun MBK dönemindeki Güvenlik Komisyonundan farklı olarak sadece asker kişilerden oluşmadığı ve komisyonun üye sayısı bakımından esnek olduğu belirlenmelidir.⁶⁸ Kuşkusuz, üye sayısının esnekliği bağlamındaki farklılıkta, 38 üyeli MBK ile 5 üyeli MGK’nin üye sayıları arasındaki bakışimsızlığın etkili olduğu saptanmalıdır.

Ara rejim döneminde komisyonun odaklandığı konuların genel çerçevesi hakkında fikir verecek bir unsur olarak MGK İçişleri Komisyonunda görüşülüp sıra sayısı alan yasa önerilerini başlıklar halinde belirlemekte yarar vardır:

1. 6136 Sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (Sıra Sayısı: 20)
2. Jandarma Eratı Hakkındaki 1861 Sayılı Kanuna Ek 4005 Sayılı Kanununun Değiştirilmesine İlişkin Kanun Teklifi(Sıra Sayısı: 27)

şim: 187 (29.11.1983), Cilt: XI (739 numaralı Sıra Sayısı) (“Altı İlçe Kurulması ve Ankara İli Merkez İlçesinin Kaldırılması Hakkında Kanun Tasarısı” üzerine yapılan Komisyon toplantısı).

⁶⁸ MGKTD, Birleşim: 8 (10.10.1980), Cilt: I (Ekteki 20 numaralı Sıra Sayısına bkz.);MGKTD, Birleşim: 11 (24.10.1980), Cilt: I (Sıra Sayısı: 27); MGKTD, Birleşim: 14 (3.11.1980), Cilt: I (Sıra Sayısı: 35); MGKTD, Birleşim: 41 (25.2.1981), Cilt: II(145 numaralı Sıra Sayısına 1. Ek); MGKTD, Birleşim: 83 (20.11.1981), Cilt: V (Sıra Sayısı: 279); MGKTD, Birleşim: 86 (18.12.1981), Cilt: V (Sıra Sayısı: 308); MGKTD, Birleşim: 106 (10.6.1982), Cilt: VI (Sıra Sayısı: 416); MGKTD, Birleşim: 112 (11.8.1982), Cilt: VII (Sıra Sayısı: 443); MGKTD, Birleşim: 129 (28.1.1983), Cilt: VIII (Sıra Sayısı: 542); MGKTD, Birleşim: 138 (5.4.1983), Cilt: VIII (Sıra Sayısı: 558); MGKTD, Birleşim: 141 (20.4.1983), Cilt: VIII (Sıra Sayısı: 569); MGKTD, Birleşim: 151 (23.6.1983), Cilt: IX (Sıra Sayısı: 616); MGKTD, Birleşim: 155 (25.7.1983), Cilt: IX (Sıra Sayısı: 627); MGKTD, Birleşim: 167 (4.10.1983), Cilt: X (Sıra Sayısı: 679); MGKTD, Birleşim: 168 (6.10.1983), Cilt: X (Sıra Sayısı: 682); MGKTD, Birleşim: 169 (10.10.1983), Cilt: X (Sıra Sayısı: 678); MGKTD, Birleşim: 187 (29.11.1983), Cilt: XI (Sıra Sayısı: 739).

3. Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun Teklifi (Sıra Sayısı: 35) (Teklif ile görevleri sırasında zarar gören güvenlik görevlilerinin alacakları nakdi tazminat ile ilgili usul ve esaslar belirlenmektedir)
4. 15 Temmuz 1950 Tarihli ve 5632 Sayılı Pasaport Kanununun Değiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı⁶⁹ (145 numaralı Sıra Sayısına 1. Ek)
5. İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı (Sıra Sayısı: 279)
6. Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkındaki Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı (Sıra Sayısı: 308)
7. Sivil Hava Meydanları, Limanlar ve Sınır Kapılarında Görev ve Hizmetlerin Yürütülmesi Hakkında Kanun Tasarısı (Sıra Sayısı: 416)
8. Emniyet Teşkilat Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

⁶⁹ MGK Komisyon raporlarında, dönemin ruhu ve komisyonların yapısından kaynaklı olarak muhalefet şerhlerine sıkça rastlanmamakla birlikte, bu raporda Dışişleri Bakanlığı temsilcisinin muhalefet şerhi bulunmaktadır. Muhalefet şerhinin içeriği oldukça ilginç olduğundan buraya aktarılmasında yarar görülmüştür.

Dışişleri Bakanlığı Diplomatik İşlemler Daire Başkanı Haluk Afra'nın muhalefet şerhinde şunlar yazılmıştır:

“15 Temmuz 1950 tarihli ve 5682 sayılı Pasaport Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki Kanun Tasarısında İçişleri Komisyonu 13 ncü ve 14 ncü maddelerde «zevce» veya «karı» sözü yerine «eş» ibaresini kullanmıştır. Dışişleri Bakanlığı eskiden beri kullanılmakta olan «karı» ifadesi üzerinde bir görüş ileri sürmüş ve «eş» ibaresinin kullanılmasına muhalif kalmıştır. Buna uyarak komisyon üyesi sıfatıyla bu konudaki çoğunluk görüşüne karşıyım” [MGKTD, Birleşim: 41 (25.2.1981), Cilt: II (145 numaralı Sıra Sayısına 1. Ek)].

Konuyla ilgili MGK Tutanaklarına yansımış tartışmalar için (bu tartışmalar Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinin “trajikomik” olarak nitelenebilecek kadın-erkek eşitliği yorumlarını da içermektedir) bkz. MGKTD, Birleşim: 38 (13.2.1981), Cilt: II, ss. 264-7 (Madde üzerine yapılan ilk görüşmelerde uzlaşma sağlanamaması üzerine maddenin komisyona geri verilmesine karar verilmiş; ancak Komisyon üyelerinin çoğunluğu “eş” sözcüğü üzerinde ısrar etmişlerdir.); ayrıca bkz. MGKTD, Birleşim: 41 (25.2.1981), Cilt: II, ss. 395-7.

Tasarısı (Sıra Sayısı: 443)

9. Mahallî İdare Seçimlerinin Ertelenmesi Hakkında Kanun Tasarısı (Sıra Sayısı: 542)
10. İdareî Umumiyei Vilayat Kanunu Muvakkatinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı (Sıra Sayısı: 558)
11. Dahiliye Memurları Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı(Sıra Sayısı: 569) (Kaymakam gereksinimini karşılamak amacıyla doğrultusunda maiyet memurlarının staj sürelerinin kısaltılması öngörülmektedir.)
12. Yardım Toplama Kanunu Tasarısı(Sıra Sayısı: 616) (Yardım toplama işleri ile ilgili yetkili kişi ve kurumlar ile yardım toplamaya ilişkin usul ve esaslar belirlenmektedir.)
13. Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı (Sıra Sayısı: 627)
14. Dernekler Kanunu Tasarısı (Sıra Sayısı: 679)
15. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu Tasarısı(Sıra Sayısı: 682)
16. Karayolları Trafik Kanunu Tasarısı (Sıra Sayısı: 678)⁷⁰
17. Altı İlçe Kurulması ve Ankara İli Merkez İlçesinin Kaldırılması Hakkında Kanun Tasarısı(Sıra Sayısı: 739)

Son olarak, İçişleri Komisyonu ile bağlantılı olarak 12 Eylül dönemi Kurucu Meclis yapılanmasının diğer ayağını oluşturan Danışma Meclisi incelendiğinde, burada, MGK'deki düzenden farklı olarak birden çok görev alanını kapsayan bir komisyon oluşumunun esas alındığı görülmektedir. Şöyle ki, 20

⁷⁰ Dikkat çekici bir nokta olarak, sonradan TBMM Genel Sekreter Yardımcılığı (Yasama) görevini yürütecek olan İbrahim Araç'ın bu raporun hazırlandığı MGK İçişleri Komisyonunda "Millet Meclisi Kanunlar Müdürlüğü Raportörü" unvanıyla "üye" olarak yer aldığı belirtilmelidir. Kendisi ile gerçekleştirdiğimiz görüşmede, Sayın Araç;MGK döneminde, komisyonların oluşumunda, Meclis bürokrasisi çalışanlarından, kanun yapım tekniği bağlamındaki uzmanlıkları dolayısıyla "komisyon üyesi" olarak sıkça yararlandığını belirtmişlerdir.

Kasım 1981 tarihli Danışma Meclisi İctüzüğü'nün⁷¹ 19'uncu maddesinde belirlenen 11 komisyon içinde “*Milli Savunma, İçişleri ve Dışişleri Komisyonu*” adlı bir komisyona yer verilmiştir. Aynı maddede yalnızca Anayasa Komisyonunun üye sayısı (15 üye) belirtilmiş; diğer komisyonların her birinin üye sayısı ile komisyonlara üye seçimine ilişkin esas ve usullerin Başkanlık Divanının teklifi üzerine Genel Kurulca işaret oyuyla kararlaştırılacağı hükme bağlanmıştır.

“*Milli Savunma, İçişleri ve Dışişleri Komisyonu*”, 1 Aralık 1981 tarihinde yaptığı toplantıda Başkanlık Divanı seçimlerini gerçekleştirmiş; Komisyon Başkanlığına Eşref Akıncı,⁷² Başkanvekilliğine Abdullah Asım İğneciler, Sözcülüğe Halil İbrahim Karal ve Kâtipliğe Remzi Banaz seçilmiştir.⁷³ Danışma Meclisinin görev yaptığı süreç içinde, Komisyonun Başkan ve Başkanvekili değişmemiş; ancak Komisyonun 12 Ekim 1982 tarihli toplantısında yapılan seçim sonucu kâtiplik ve sözcülük görevlerini yürüten kişiler değişmiştir. Sözcülük görevini sonradan Aydın Tuğ devralmış, Kâtiplik görevine ise Avni Müftüoğlu getirilmiştir.⁷⁴ Bu arada komisyonun üye sayısı da 15'ten 13'e inmiştir.⁷⁵

⁷¹ Danışma Meclisi İctüzüğü için bkz. İba, a.g.k., ss. 67-94.

⁷² Eşref Akıncı, Danışma Meclisine doğrudan Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçilen üyelerdendir. Akıncı askerî bürokrasi kökenli olup Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevlerinde bulunmuştur [bkz. TBMM Albümü, Cilt: IV (1960-1983), a.g.k.].

⁷³ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (DMTD), Toplantı Yılı: 1981/1, Birleşim: 14 (2.12.1981), Cilt: I, s. 380.

⁷⁴ DMTD, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 5 (20.10.1982), Cilt: XI, s. 57.

⁷⁵ DMTD, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 3 (11.10.1982), Cilt: XI, ss. 35, 37-8.

Sonuç

Türkiye parlamento tarihinin bütünlüğü içinde İçişleri Komisyonu, Osmanlı dönemi yasama tarihine kadar uzanan geçmişi ile en geniş tarihsel birikime sahip komisyonlardan biri konumundadır. Bu tarihsel arka plan içinde, Komisyonun, görev alanı ile ilgili olarak özgün bir yerinin bulunduğu vurgulanmalıdır. Öyle ki Osmanlı'dan günümüze İktüzük metinleri içinde İçişleri Komisyonu, Bütçe Komisyonu ile birlikte, diğer uzmanlık komisyonlarının görev alanlarına girmeyen konular bakımından genel görevli komisyon olarak yapılandırılmıştır. Diğer yandan İçişleri Komisyonu, komisyonların üye sayılarının İktüzük ile belirlendiği dönemlerde, en yüksek üye sayısı öngörülen komisyonlardan biri olma özelliğini de taşımaktadır. Bu durum, yasama süreçlerinde Komisyona atfedilen önemin somut göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Komisyon tarihinin incelenmesinden elde edilen bir diğer çıktı, ara rejim dönemleri hariç olmak üzere, komisyonun görev alanındaki özgülleşmeye dönük eğilimdir. Nitekim parlamento tarihinin erken dönemlerinde birden çok komisyonun çalışma alanını kapsayan İçişleri Komisyonu, zaman içinde bu alanlara yönelik uzmanlık komisyonlarının kurulmasına koşut olarak görev alanı bakımından bir sadeleşme süreci yaşamıştır.

KAYNAKÇA***Telif Eserler***

- BAKIRCI, Fahri, TBMM'nin Çalışma Yöntemi (TBMM İktüzüğü), İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- EZHERLİ, İhsan, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No.: 54, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara, 1998.
- GÜNEŞ, İhsan, Türk Parlamento Tarihi, Cilt: II, TBMM Vakfı Yayınları No. 15.
- İBA, Şeref, Osmanlı'dan Günümüze Meclis İçtüzük Metinleri, TBMM Basımevi, Ankara, 2007.
- TUNÇAY, Mete, Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- UĞUR, Hüseyin Hüsnü, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Komisyonlar, A.İ.T.İ.A. İdari Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1983.
- YILDIRIM, Sema ve ZEYNEL, Behçet Kemal (Editörler), TBMM Albümü, Cilt: I (1920-1950) TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara, 2010.
- YILDIRIM, Sema ve ZEYNEL, Behçet Kemal (Editörler), TBMM Albümü, Cilt: II (1950-1980) TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara, 2010.
- YILDIRIM, Sema ve ZEYNEL, Behçet Kemal (Editörler), TBMM Albümü, Cilt: III (1983-2010) TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara, 2010.
- YILDIRIM, Sema ve ZEYNEL, Behçet Kemal (Editörler), TBMM Albümü, Cilt: IV (1960-1983) TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara, 2010.

Tutanak Dergileri ve Arşiv Belgeleri

- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 5 (15.11.1961), Cilt: I.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 6 (16.11.1961), Cilt: I.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 8 (23.11.1961), Cilt: I.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 50 (12.4.1962), Cilt: III.

- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı: 1981/1, Birleşim: 14 (2.12.1981), Cilt: I.
- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 3 (11.10.1982), Cilt: XI.
- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 5 (20.10.1982), Cilt: XI.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 5 (3.11. 1961), Cilt: I.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2, Toplantı: 1, Birleşim: 11 (17.11. 1965), Cilt: I.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Toplantı: 1, Birleşim: 7 (19.11. 1969), Cilt: I.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 4, Toplantı: 1, Birleşim: 25 (27.12. 1973), Cilt: I.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 4, Toplantı: 2, Birleşim: 89 (17.6.1975), Cilt: XIII.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 5, Toplantı: 1, Birleşim: 78 (15.12. 1977), Cilt: I.
- Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Birleşim: 4 (5.9.1960), Cilt: I.
- Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Birleşim: 71 (5.1.1961), Cilt: V.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 8 (10.10.1980), Cilt: I.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 11 (24.10.1980), Cilt: I.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 14 (3.11.1980), Cilt: I.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 38 (13.2.1981), Cilt: II.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 41 (25.2.1981), Cilt: II.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 83 (20.11.1981), Cilt: V.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 86 (18.12.1981), Cilt: V.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 106 (10.6.1982), Cilt: VI.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 112 (11.8.1982), Cilt: VII.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 129 (28.1.1983), Cilt: VIII.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 138 (5.4.1983), Cilt: VIII.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 141 (20.4.1983), Cilt: VIII.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 151 (23.6.1983), Cilt: IX.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 155 (25.7.1983), Cilt: IX.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 167 (4.10.1983), Cilt: X.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 168 (6.10.1983), Cilt: X.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 169 (10.10.1983), Cilt: X.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 187 (29.11.1983), Cilt: XI.
- Ömer Lütfi Erzurumluoğlu'nun 8 Şubat 1980 tarihli yazısı (TBMM Arşivi).
- Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Birleşim: 18 (15.2.1961), Cilt: I.

- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 7, Toplantı: 2, Birleşim: 41 (11.4.1945), Cilt: XVI.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Toplantı: 2, Birleşim: 73 (16.5.1952), Cilt: XV.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Toplantı: 4, Birleşim: 42 (12.2.1954), Cilt: XXVIII.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İçtima: 3 (25.4.1336), Cilt: I.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İçtima: 4 (26.4.1336), Cilt: I.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İçtima: 5 (27.4.1336), Cilt: I.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İçtima: 9 (2.5.1336), Cilt: I.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İçtima: 11 (4.5.1336), Cilt: I.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İçtima: 15 (13.5.1336), Cilt: I.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İçtima: 30 (8.7.1336), Cilt: I.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İçtima: 30 (8.7.1336), Cilt: II.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, İçtima: 24 (23.4.1337), Cilt: X.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, İçtima: 32 (12.5.1337), Cilt: X.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima Senesi: 3, İçtima: 25 (16.12.1341), Cilt: XX.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima Senesi: 4, İçtima: 58 (21.4.1927), Cilt: XXXI.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima Senesi: 1, İçtima: 4 (13.3.1935), Cilt: I.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, İçtima Senesi: 1, İçtima: 19 (25.12.1957), Cilt: I.

